

IZVRŠENJE KAZNE ZATVORA I NEKI PROBLEMI BEZBEDNOSTI

Zoran Pavlović, Zoran Radenović, Nikola Petković
Univerzitet Privredna akademija Novi Sad, Pravni fakultet

Osiguravanje bezbednosti u penalnim ustanovama predstavlja pretpostavku od koje zavise praktično sva dalja postupanja. Zaštita imovine, *profesionalaca* i samih osuđenih otuda je zadatak od izuzetnog značaja. Prihvatajući činjenicu da je u Srbiji u skorijoj istoriji bilo značajnijih bezbednosnih izazova u kazneno-popravnim zavodima i zatvorima težište ovog rada činiće odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija koje se tiču upućivanja i raspoređivanja osuđenih lica, odnosno disciplinskog kažnjavanja. Pored toga, pažnja će biti posvećena i odgovarajućim podzakonskim aktima, radi formulisanja predloga za unapređenje nacionalne prakse izvršenja krivičnih sankcija.

Ključne reči: *krivične sankcije, zatvor, raspoređivanje, disciplinske mere*

Uvod

Održavanje bezbednosti u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija predstavlja pretpostavku od vitalnog značaja. Mogućnost sprovođenja programa tretmana, odnosno specijalno preventivnog delovanja, zavisiće, pre svega, od uspešnosti zaštite infrastrukture i profesionalaca zaposlenih u zatvorima, kao i zaštite osuđenih lica od međusobnog nasilja.¹

Domaći autori samo površno analiziraju bezbednost u srpskim zatvorima. Najčešća zapažanja odnose se na prebunkiranost postojećih kapaciteta, te loše uslove izdržavanja kazne, a što nosi implikacije disciplinskog i bezbednosnog konteksta.^{2,3}

Zanimljiv doprinos ovoj temi dao je Grgur⁴ koji je predstavio rezultate istraživanja stavova na uzorku od 120 osuđenih lica u Okružnom zatvoru u Novom Sadu. Primenom odgovarajućeg upitnika on nalazi da znatan deo osuđenih lica smatra da se postojeće mere bezbednosti neefektivne i da postoji tendencija jačanja neformalnog sistema kontrole u kaznenim ustanovama.

¹ Јованић, Горан. Сигурност у затвору. *Специјална едукација и рехабилитација*. 13(2), (2014): 141-172.

² Николић, Зоран. Пренасељеност српских затвора – проблеми и могуће последице. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања (ИКСИ)*. XXVI (1-2); (2008):255-263.

³ Dimovski, Darko, & Kostić, Miodir. The penological aspect to overcrowding penitentiary system in the Republic of Serbia. *Nauka, bezbednost, policija*. 20(2), (2015): 166-178.

⁴ Grgur, Gvozden. Percepcija problema bezbednosti osuđenih lica na izdržavanju kazne zatvora. *Kultura polisa*. XIII(29), (2016): 251-267.

Značajni zaključci konačno se nameću i analizom stručnih aspekata procene osuđenih lica.⁵ Tako detaljni pregled strukture i logike upitnika za procenu rizika osuđenih na kazne zatvora do tri godine upućuje na brojne probleme. Tek dominantni zaključak u ovom smislu odnosi se na nepouzdanost procene, te nediferenciranje bezbednosnih aspekata tokom izdržavanja kazne i problema kriminalnog recidiva u postpenalnom periodu.

Sumirajući navedeno, činjenicom da sistem za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji prihvata preko 10.500 lica lišenih slobode, kao i da je u skorijoj istoriji u srpskim zatvorima bilo većih bezbednosnih problema, ova tema postaje vrlo aktuelna. Otuda postojeći zakonski i podzakonski okvir koji se tiče održavanja reda i bezbednosti u penalnim zavodima zahteva posebnu kritičku analizu.

U tom smislu, u daljem tekstu pažnja će se posvetiti pozitivno-pravnim rešenjima sadržanim u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija („Službeni glasnik RS”, br. 55/2014), a koji se tiču upućivanja i razvrstavanja osuđenih lica, kao i mera za održavanje reda i bezbednosti. Dodatno, posebno će se analizirati sadržaj Pravilnika o disciplinskom postupku prema osuđenim licima („Službeni glasnik RS”, br. 79/2014), te formulisati predlozi unapređenja u ovom smislu.

Osuđenih lica u zavode kao bezbednosna pretpostavka

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS) predstavlja pravni okvir kojim se u celosti reguliše postupak izvršenja krivičnih sankcija prema punoletnim licima. Istim zakonom regulišu se i prava i obaveze lica prema kojima se izvršavaju krivične sankcije (član 1), a sve u kontekstu uspešne reintegracije osuđenih u društvo (član 2).

Vodeći se sadržajem predmetnog legislativnog okvira, zakonodavac je predvideo, kao prvu pretpostavku održavanja bezbednosti, specifičnost raspoređivanja osuđenih u penalne zavode. Naime, poštujući različite potrebe tretmana i riziko opterećenja koja nose osuđena lica, nacionalni kazneno-izvršni sistem predviđa gradijentni model penalnih ustanova, diferenciran, pre svega, na kriterijumu stepena obezbeđenja. Tako se u Srbiji razlikuju ustanove otvorenog, poluotvorenog, zatvorenog tipa i zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem.

Radi ilustracije navodimo reprezentativne primere iz prakse. Tako lice romske nacionalnosti, bez istorije nasilnih krivičnih dela, osuđeno na više imovinskih delikata, izdržava kaznu u okružnom zatvoru. S obzirom na specijalni povrat i različite riziko faktore, uključujući zloupotrebu alkohola, rizik recidiva procenjen je kao visok. Ipak, tokom ranije istorije izdržavanja višegodišnjih kazni zatvora lice se nije pokazalo kao konfliktno u osuđeničkom kolektivu, te nijednom nije disciplinski sankcionisano, niti je opominjano, a saradnja sa službom obezbeđenja pokazala se kao konstruktivna. U istom scenariju primenom instituta nepravog ponavljanja krivičnog postupka, osuđenom se izrekla jedinstvena kazna u trajanju od dve i po godine i automatski je bio upućen u Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici, kao ustanovu zatvorenog tipa sa visokim nivoom obezbeđenja.

Drugi primer iz prakse predstavlja slučaj u kojem je osuđeni, prema operativnim saznanjima, poznat kao nasilni „vođa navijača”. Protiv tog lica vodi se više krivičnih postupaka, uključujući

⁵ Петковић, Никола. & Павловић, Зоран. Неки проблеми у примени Упитника за процену ризика за осуђене на казну затвора до три године. *Темид*. (2016). Ин пресс.

postupak za pokušaj ubistva, a aktuelno je osuđen za krivično delo sprečavanje službenog lica u vršenju službene radnje na kaznu od godinu dana. Ipak, kao prvoprestupnik on se, bez obzira na stvarni bezbednosni rizik, upućuje u okružni zatvor, odnosno ustanovu poluotvorenog tipa.

Reprezentativan primer odnosi se i na lice koje je izdržavalo višegodišnju kaznu za nasilna krivična dela u sticaju u ustanovi zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem. Po isteku predmetne kazne, osuđeni dobija izvršni nalog da izdrži narednu kaznu u trajanju od 6 meseci za imovinski delikt. Bez obzira na činjenicu da je lice bilo više puta disciplinski sankcionisano, da je provelo više meseci pod posebnom merom pojačanog nadzora, kao i da su prema njemu u više navrata primenjivane mere prinude, raspoređen je u okružni zatvor, odnosno ustanovu poluotvorenog tipa sa nižim stepenom obezbeđenja.

Sumirajući navedene primere, zakonski i podzakonski okvir u Republici Srbiji predviđeo je inicijalne formalne kriterijume na čijem osnovu se vrši upućivanje osuđenih u penalne ustanove. Tako se članom 50 ZIKS-a predviđa da se osuđeni kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje ili ostatak trajanja posle uračunatog pritvora i drugog lišenja slobode u vezi sa krivičnim delom ne prelazi jednu, a izuzetno dve godine, raspoređuje u okružne zatvore. Istim članom navodi se da osuđeni kojem je izrečena kazna zatvora čije trajanje prelazi jednu godinu, po pravilu, raspoređuje u kazneno-popravni zavod.

Pitanje raspoređivanja osuđenih lica regulisano je i članom 51 istog zakona, a kojim se eksplicira postupanje u odnosu na posebne slučajeve. Naime, navedenu kategoriju čine oni osuđenici koji su nehatni izvršioci, kao i lica koja su prvi put osuđena na kaznu zatvora do tri godine. U tom smislu predviđa se da će takva lica biti raspoređena u zavode otvorenog tipa.

Kritičkom analizom predstavljenog okvira može se primetiti da je određivanje ciljne ustanove izvršenja kazne zatvora određeno, pre svega, dužinom izrečene kazne. Ipak, da pitanje raspoređivanja zahteva i uključivanje drugih varijabli opaža se analizom sadržaja drugih opštih akata, odnosno Pravilnika o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija („Službeni glasnik RS”, br 31/2015). Tako navedeni pravilnik, diferencirajući ustanove različitog stepena bezbednosti, predviđa niz kriterijuma odlučivanja. Među nabrojanim razlikuju se tip vinosti značajan za izvršenje predmetnog krivičnog dela, dužina izrečene kazne, postojanje kriminološkog povrata, postojanje novih krivičnih postupaka, vrsta krivičnog dela, te pol osuđenog lica.

Ne ulazeći na ovom mestu na nomotehničke manjkavosti pomenutih akata, stiče se utisak da postavljeni zakonski okvir pokazuje značajnu disonancu u odnosu na predstavljano u primerima iz prakse. Tek formalni kriterijumi, premda mogu nositi određeni prediktivni potencijal, ne govore dovoljno jasno o stvarnom bezbednosnom riziku koji osuđeni predstavljaju.

Republika Hrvatska predvidela je nešto drugačiji model upućivanja osuđenih lica u kaznene zavode. Naime, u njoj Uprava za zatvorski sustav obuhvata i poseban Dijagnostički centar – Remetinec u Zagrebu, a koji vrši centralizovanu opservaciju svih osuđenih lica na kazne zatvora od godinu dana i duže. Tek nakon specijalizovane, multidisciplinarnе procene, odlukom nadležnog ministarstva vrši se raspoređivanje, odnosno upućivanje osuđenih u odgovarajuće kaznene zavode.

Slično rešenje bilo je predviđeno i ranijim verzijama ZIKS-a u Republici Srbiji, a u formi Zavoda za ispitivanje ličnosti. Premda je najavljivano da bi takav koncept mogao da počne sa radom još tokom 2000. godine, uz odgovarajuće infrastrukturne kapacitete u Sremskoj Mitrovici, do danas ova ideja nije zaživela.⁶

⁶ Радоман, Миленко. *Савремена решења извршења краткотрајних казни затвора*. Нови Сад: Правни факултет. Докторска дисертација. (2001): 142.

Naravno, mora se imati u vidu da naš nacionalni kazneno-izvršni aparat, premda ima deklarativnu podelu na ustanove određenog nivoa sigurnosti, zapravo predstavlja mešoviti sistem⁷. Tako se u okružnim zatvorima, kao ustanovama poluotvorenog tipa, nalaze i zatvorena odeljenja, što može kompenzovati, u izvesnoj meri, navedene bezbednosne izazove⁸. U istom kontekstu zanimljivo je napomenuti i zapažanja iz prakse, prema kojima okružni zatvori poluotvorena odeljenja smeštaju u isti bezbednosni okvir ogradnih zidova i nadzora sa karaulama, kao i zatvorena odeljenja. Sa udaljenošću od svega nekoliko metara i lakom mogućnošću fizičkog kontakta između osuđenih smeštenih na navedena odeljenja, jedina razlika zapaža se u pogledu ne/postojanja fizičkih barijera na prozorima.

Kritičkom analizom daljeg sadržaja relevantnih pravnih akata uočeni su i drugi problemi. Naime, vodeći se sadržajem Pravilnika o upućivanju kao kriterijum isključenja upućivanja u zavode otvorenog tipa navodi se izrečena presuda za krivična dela silovanja, obljube nad nemoćnim licem i detetom, trgovine ljudima, razbojničke krađe, razbojništva, neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga, neovlašćenog držanja opojnih droga i omogućavanja uživanja opojnih droga.

Navedena krivična dela određena su apriorno kao dela koja nose veći bezbednosni rizik. Ipak, poređenja radi, bilo bi dobro ovu visoko heterogenu paletu različitih krivičnih dela posmatrati u odnosu na kriterijume procene rizika, a kao posteriorne procene određene članom 9 Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica („Službeni glasnik RS”, br 66/2015).

Tako se navedenim članom procena osuđenog lica vrši na osnovu odgovora da li osuđeni predstavlja opasnost za druge osuđene u zavodu ili druga lica koja posećuju zavod, da li postoji verovatnoća da će pokušati da se samopovredi ili izvrši samoubistvo, da li je sklon bekstvu, da li može predstavljati opasnost za zajednicu u slučaju bekstva ili izlaska iz zavoda i da li će vršiti krivična dela nakon izvršene kazne.

Posmatrajući nadalje navedeno u odnosu na krivično delo omogućavanje uživanja opojnih droga bilo bi zanimljivo čuti odbranu hipoteze prema kojoj lice koje je stavilo na raspolaganje prostorije drugome radi uživanja psihoaktivnih supstanci, zaista apriorno nosi visok rizik bekstva, povređivanja drugih lica u zavodu ili opasnosti po zajednicu.

U istom kontekstu mora se ukazati na činjenicu da su krivično delo silovanja, a kao jasno nasilno krivično delo protiv polnih sloboda i krivično delo obljuba deteta, koje je uslovno konzualno, ponovo, u odnosu na postavljene kriterijume, obuhvaćeni jedinstvenim okvirom.

Ukoliko bi pretpostavili da je zakonodavac u odnosu na navedena krivična dela u kojima se kao žrtva pojavljuje dete iskazao poseban društveni prezir, ostaje nejasno zašto je preskočeno navođenje krivičnog dela obljuba zloupotrebom položaja, a koje u pogledu viktimoških perspektiva može nositi i teže posledice nego recimo obljuba deteta.⁹

Vrativši se bezbednosnom okviru analize, navedeni podzakonski kriterijumi tako mogu dovesti do situacije prema kojoj lice u šestoj deceniji života osuđeno za krivično delo obljuba deteta bude upućeno u okružni zatvor. Po raspoređivanju isto lice, a koje je recimo krivično delo izvršilo pod uticajem alkohola, dalje se rasporedi u zatvoreno odeljenje, te u kolektivnom

⁷ Радоман, Миленко. *Пенологија и казнено извршно право*. Београд: Удружење правника Србије (2013):98.

⁸ Давидовић, Драгомир, Матић, Олгица & Вукадиновић, Бранко. *Категоризација казнено-поправних домова и класификација осуђених лица у Југославији*. Београд: Институт за криминологишка и криминалистичка истраживања (1970): 86.

⁹ Павловић, Зоран. *Сексуална злоупотреба деце – криминологишки и кривичноправни аспекти*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе. (2013): 124

smeštaju bude razvrstano sa licima osuđivanim za nasilna krivična dela i sa evidentno visokim bezbednosnim rizikom. U konačnoj kalkulaciji navedenih varijabli konkretno rešenje vodiće samo povišenim bezbednosnim izazovima i mogućnošću viktimizacije osuđenog.

Konačno, shodno sadržanom u Pravilniku o upućivanju nije jasno zašto obuhvaćeni popis nije obuhvatio i druga nasilna krivična dela. Tako se, recimo, lice koje je prvi put osuđeno za nanošenje teških telesnih povreda, kome je izrečena kazna u trajanju do tri godine, može uputiti u ustanovu otvorenog tipa, ponovo bez prethodno utvrđenog stvarnog rizika nasilnog ponašanja tokom izdržavanja kazne. To se odnosi i na krivična dela iznude, otmice, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi ili učestvovanje u tuči.

Razvrstavanje osuđenih unutar zavoda kao bezbednosna pretpostavka

Razumevanje značaja problematike razvrstavanja osuđenih unutar zavoda, a kao bezbednosne pretpostavke, najbolje se može opaziti na primeru analize stanja u pojedinim zatvorima u Srbiji. Tako, osvrnuvši se na situaciju u Okružnom zatvoru u Novom Sadu, u vreme pisanja ovog rada, od ukupno 229 lica osuđenih na zatvorske kazne, čak 154 lica bilo je raspoređeno u zatvorenom odeljenju.

Pri tome, postojeća situacija, koja praktično negira poluotvoreni karakter navedene ustanove, posledica je upravo doslovnog poštovanja zakonskog okvira i uputstava primene instrumentarijuma predviđenog za analizu stepena rizika osuđenih lica.

Naime, vodeći se sadržajem Zakona o izvršenju sankcija predviđa se da lica koja su osuđena na kaznu zatvora, po stupanju u zavod, bivaju upućena u prijemna odeljenja. Tako se članom 74 datog zakona ističe da vreme boravka na opservaciji i adaptaciji može trajati najduže trideset dana.

Premda zakonodavac navodi da se razvrstavanje osuđenog vrši na osnovu procenjenog stepena rizika, vrste krivičnog dela, visine izrečene kazne, zdravstvenog stanja, odnosa osuđenog prema krivičnom delu, oblika krivice, ranije osuđivanosti i drugih kriterijuma utvrđenih propisom ministra nadležnog za poslove koji uređuju razvrstavanje i naknadno razvrstavanje osuđenih – navedeni okvir nosi značajne manjkavosti.

Naime, osim ranije predstavljenog člana 9 Pravilnika o tretmanu, kao kriterijumi za razvrstavanje osuđenog u članu 16 postavljaju se i podaci o drugom krivičnom postupku, psihološke, pedagoške, socijalne osobenosti, bezbednosni rizici, ponašanje osuđenog tokom ranijeg izdržavanja kazne, te potrebe osuđenog.

Nadalje, članom 17 navodi se da se u otvoreno odeljenje razvrstava osuđeni sa očuvanim kapacitetima za promenu i niskim stepenom rizika, zatim u poluotvoreno odeljenje osuđeni koji ima delimično očuvane kapacitete za promenu i srednji stepen rizika, te u zatvoreno odeljenje osuđeni od koга se očekuje otežana adaptacija na zavodske uslove, koji predstavlja opasnost za osuđene ili zaposlene, koji ima bitno umanjene kapacitete za promenu i visok stepen rizika.

Analizirajući predstavljeno sadržajem Pravilnika o tretmanu, pomenutim članom 16 kao kriterijum procene pominje se bezbednosni rizik. Ipak, isti akt ne definiše pojam bezbednosnog rizika, niti precizira na koji način se on kvantifikuje, osim kroz primenu nediskriminativnog Upitnika za procenu rizika.¹⁰

¹⁰ Петковић, Никола. & Павловић, Зоран. Неки проблеми у примени Упитника за процену ризика за осуђене на казну затвора до три године. *Теміда*. (2016). Ин пресс.

Da je to od posebnog značaja svedoči rad Jovanića¹¹ koji upućuje na razvoj brojnih instrumenata procene, koji su namenjeni proceni bezbednosnih rizika, odnosno recidiva nasilinih krivičnih dela, te proceni ponašanja osuđenih u zatvorskim uslovima. *Historical-Clinical-Risk Management-20* ili *HCR-20*, kao i *PBRS=Prison Behavior Rating Scale*, predstavljaju svakako reprezentativne primere u ovom smislu, koji posebnu pažnju posećuju upravo problemu održavanja bezbednosti.¹²

Osvrnuvši se detaljnije na analizu sadržaja Upitnika za procenu rizika, značajan broj ajtema odnosi se na bezbednosne aspekte. Tako, od ukupno 53 ajtema, najmanje 23 moglo bi se tumačiti u kontekstu sigurnosnih implikacija.¹³ Ipak, ne samo da predmetni instrument ne diferencira bezbednosne aspekte kao zasebnu kategoriju, već je u praksi приметna prilično paradoksalna situacija. Otuda se, recimo, mogu identifikovati brojni slučajevi gde je lice osuđeno na kaznu zatvora u trajanju od šest meseci za izvršenje krivičnog dela lake krađe iz člana 203 Krivičnog zakonika. Tek parcijalnim bodovanjem na bezbednosno implikativnim ajtemima kod osuđenog može se notirati skor od recimo 14 bodova, od ukupno mogućih 46, što odgovara pretpostavljenim niskim particijama. Ipak, primenom Upitnika u celosti, kod istog osuđenog utvrđuje se jedinstven visok stepen rizika, iznad 60 bodova, a lice se raspoređuje na zatvoreno odeljenje.

Pri tome, restriktivijom analizom, koja uključuje samo kriterijume sadržane u članu 9 Pravilnika o tretmanu, mora se napomeniti da osuđeni nije, tokom ukupno 6 godina prethodnog izdržavanja različitih kazni, nikada disciplinski sankcionisan, nikada nije pokušao bekstvo, nije se samopovređivao ili na bilo koji način remetio kućni red u zatvoru. Konačno, za istog osuđenog, koji je uzet kao primer iz prakse, karakteristično je da je ranijih izdržavanja kazne napredovao od V-1 do A-1 grupe sa urednim korišćenjem vanzavodskih prava.¹⁴ Ipak, na aktuelnoj kazni, s obzirom na rigidnost Upitnika za procenu, praktično ne postoji mogućnost da osuđeno lice redukuje stepen rizika na srednji.

Iskustva iz prakse upućuju i na brojne probleme prilikom raspoređivanja osuđenih lica. Tako danas pojedine ustanove poluotvorenog tipa imaju predominantno zatvoreni karakter. Pri tome, usled nedovoljno diskriminativnih efekata primene Upitnika, danas se zapaža da na zatvorenom odeljenju bivaju smeštena lica koja nose marginalni bezbednosni rizik. U tom smislu, mešoviti sastav ovih odeljenja dovodi do situacije u kojoj oni, u neformalnom sistemu,

¹¹ Јованић, Горан. *Стандардизација поступка условног отпуста као мера заштите од рецидива*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Докторска дисертација. (2012): 87.

¹² Webster, Christopher. *HCR-20: Assessing risk for violence (version 2)*. Burnaby, British Columbia, Canada: Simon Fraser University. (1997):45

¹³ Premda bi i drugi ajtemi mogli biti analizirani u bezbednosnom kontekstu, najdirektnija veza zapaža se na ajtemima: 6. Bekstvo iz zatvora/vaspitne ustanove; 7. Kažnjavanje za disciplinske presteupe u okviru zavoda; 9. Sklonost nasilničkom ponašanju; 10. Aktuelno krivično delo; 11. Zaprečena visina kazne za aktuelno krivično delo; 12. Visina izrečene kazne; 13. Motiv izvršenja aktuelnog krivičnog dela; 14. Stepен ispoljenog nasilničkog ili bezobzirnog ponašanja pri izvršenju aktuelnog krivičnog dela; 15. Posledice krivičnog dela po žrtvu; 16. Odnos prema izvršenom krivičnom delu; 17. Način dolaska na izvršenje kazne; 25. Odnos prema autoritetu; 37; Problem sa alkoholom; 38; Problem sa drogama; 39; Ispoljava znake psihološke i/ili fizičke apstinencijalne krize; 40. Problemi sa zakonom zbog alkohola/droga; 44. Poremećaj ličnosti; 45; Poremećaji u ponašanju; 46. Ožiljci od samopovređivanja ili zadobijeni u tučama; 47. Psihološke psihijatrijske potrebe za lečenjem; 49. Terapija psihofarmacima; 52. Otpor prema pravilima ponašanja; 53. Otpor prema zatvorskom osoblju.

¹⁴ Navedeni nivo napredovanja bio je moguć s obzirom na različitost ranijih zakonskih i podzakonskih rešenja u odnosu na aktuelna. Shodno pozitivnopravnim rešenjima, lice koje je raspoređeno u kategoriju V1 praktično nema mogućnost, a posebno na kratkim kaznama, da napreduje do A grupe.

postaju „zmajevi“, „robovi“, „Cece“ i „Stanije“, odnosno postaju izloženi psihološkom, fizičkom i seksualnom nasilju. Tek formulisanjem pouzdanijeg instrumenta procene, te korekcijom zakonskog okvira, mogao bi se pronaći model u kojem raspoređivanje lica u odeljenja odgovarajućeg stepena sigurnosti odgovara stvarnom bezbednosnom riziku koji oni nose.

Disciplinsko sankcionisanje osuđenih lica i mere prinude

Održavanje reda i bezbednosti u penalnim ustanovama podrazumeva i segment disciplinskog postupanja, odnosno mera i postupaka, a u odnosu na ponašanje osuđenih lica tokom izdržavanja kazne.^{15,16} Tako se članom 157 i 158 ZIKS-a taksativno navodi 23 teži, odnosno 21 lakši disciplinski prestup za koje disciplinska komisija, odnosno upravnik ili lice koje on odredi, mogu izricati i odgovarajuće disciplinske sankcije.

Da je disciplinsko kažnjavanje od izuzetnog značaja za svakodnevni život u zatvorima i kazneno-popravnim zavodima svedoče i statistički pokazatelji shodno kojima je samo u Okružnom zatvoru u Novom Sadu, tokom 2015. godine, bilo pokrenuto preko 250 disciplinskih postupaka, dok je u 40 slučajeva njima prethodila primena mera prinude. Naravno, ako se to uporedi sa ranije iznetim podacima o broju lica koja izdržavaju kaznu u navedenoj ustanovi, nameće se jasan zaključak o potrebi revaluiranja postojećeg zakonskog okvira i njegove efektivnosti.

Osvrnuvši se na sadržaj člana 159 ZIKS-a, odnosno član 10 Pravilnika o disciplinskom postupku prema osuđenim licima, zakonodavac je predvideo pet različitih disciplinskih mera. Tako se razlikuju ukor, ograničenje ili zabrana primanja paketa do tri meseca, oduzimanje dodeljenih proširenih prava i pogodnosti, ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem u zavodu do tri meseca i upućivanje u samicu u slobodno vreme ili tokom celog dana i noći.

Pored neposrednog efekta koji se očekuje od primene disciplinskih mera u pogledu kontrole i korekcije ponašanja osuđenih, treba napomenuti da ih je zakonodavac naznačio i u pogledu važnosti u postupku koji se tiče molbe osuđenog za uslovni otpust. Otuda se u članu 46 Krivičnog zakonika eksplicitno navodi da se ne može uslovno otpustiti osuđeni koji je dva puta disciplinski sankcionisan.¹⁷

Može se zaključiti da, premda disciplinske mere svakako nalaze apsolutno opravdanje za primenu tokom izdržavanja kazne,¹⁸ iskustva iz prakse govore da bi čitav ovaj zakonski segment trebalo preispitati.

Kritičkom analizom odredbi koje se tiču disciplinskih mera zapažaju se brojne manjkavosti. Tako, kada je u pitanju prethodno pomenuti deo Krivičnog zakonika, u prvom redu treba ukazati na nomotehničke nedostatke, s obzirom na to da doslovnim tumačenjem teksta zakona možemo doći do zaključka da lice koje je dva puta disciplinski sankcionisano ne može biti uslovno otpušteno, ali ako mu je tri ili više puta izrečena neka mera, neće postojati zakonska prepreka u ovom smislu. Otuda se jasno nameće potreba da data norma bude korigovana odrednicom „dva ili više puta“.

¹⁵ Игњатовић, Ђорђе. Новине у праву извршења кривичних санкција Србије. У Игњатовић, Ђ. (Ур.) *Казнена реакција*, (2011): 35-54.

¹⁶ Стевановић, Зоран. Искуства у примени третмана у отвореним затворима у Србији. *Зборник Института за крими-нолошка и социолошка истраживања (ИКСИ)*. ХВ(1-2), (2006): 117-142

¹⁷ Чејовић, Бора & Кулић, Мирко. *Кривично право*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосудје. (2014):76

¹⁸ Мацановић, Небојша & Станковић, Андреа. Казна и награда у функцији ресоцијализације осуђених лица. *Кримина-листичке теме*, (3-4), (2015): 69-77.

Kada je u pitanju motivaciona veza između uslovnog otpusta i disciplinskog kažnjavanja, pritisak na osuđena lica da se ponašaju u skladu sa odredbama kućnog reda posebno bi bila značajna za ona lica koja su markirana kao bezbednosno rizična. Ipak, činjenično je stanje da u postojećoj sudskoj praksi lice kategorisano u V1 ili V2 grupi, koje je povratnik, sa istorijom nasilnih krivičnih dela, vrlo teško može dobiti pozitivan odgovor suda i uslovljavanje ostatka kazne, bez obzira na to što tokom izdržavanja kazne nije disciplinski sankcionisano.

U tom smislu čini se da prethodno notirana motivaciona veza ima, u stvari, pre kozmetički efekat u bezbednosnom smislu, odnosno može pozitivno delovati samo na ona lica koja inače nisu procenjena kao visoko rizična.

Treba naglasiti da Krivični zakonik pokazuje i posebnu nesenzitivnost, kao i mogućnost da zatvorsko osoblje, u stresogenim uslovima rada, na neki način zloupotrebi svoja ovlašćenja. Tako, dok bi bilo logično da se napravi kvantitativna razlika između kvalitativno različitih disciplinskih prestupa, navedeni zakonski okvir ne razlikuje lakše i teže disciplinske prestupe. S tim u vezi, potpuno je svejedno da li je lice tokom izdržavanja kazne zatvora od jedne godine i šest meseci dva puta disciplinski kažnjeno zbog pušenja van prostora određenog u tu svrhu ili zato što je proizvodilo, posedovalo ili koristilo opojne droge ili psihoaktivne supstance. Samovoljni prelazak u drugu sobu ili to što osuđeni nije obrijan, činiće se, shodno odredbama Krivičnog zakonika, jednako indikativnim u kontekstu uslovnog otpusta, kao i, recimo, pripremanje pobune ili bekstva.

Posvetivši pažnju pojedinačnim disciplinskim merama, ukor se postavlja kao najblaža mera, koja se, shodno članu 11 Pravilnika o disciplinskom postupku, može primeniti onda kada je opravdano osuđenog samo ukoriti. Šta to zapravo znači, odnosno u kojim situacijama se može očekivati korekcija ponašanja nakon usmenog ukora, ostavljeno je slobodnoj proceni disciplinske komisije ili ovlašćenog lica.

U navedenom kontekstu logično bi bilo da se ukor može izreći samo za lakše prestupe. Ipak, ovakvo ograničenje nigde se ne postavlja u zakonskom ili podzakonskom tekstu. Čak i kada bi se poštovala granica, heterogenost liste lakših disciplinskih prestupa ostavlja prostora arbitranosti, a što svakako nalazi negativan bezbednosni odraz.

Da je disciplinsko kažnjavanje za lakše prestupe vrlo upitno u pogledu efektivnosti može se posmatrati i u odnosu na član 36 Pravilnika o tretmanu, a kojim se navodi da se osuđeni može naknadno razvrstati u grupu sa manjim stepenom proširenih prava i pogodnosti na osnovu izrečene disciplinske kazne za lakši disciplinski prestup. Ipak, dok je to od značaja za lica koja su raspoređena u A ili B grupu, licima u V grupi to se postavlja kao potpuno irelevantno. Otuda i navedena odredba zapravo ne nosi nikakav bezbednosni potencijal prema onoj kategoriji osuđenih lica koja su markirana kao visokorizična.

Takođe, analizom drugih disciplinskih mera, koje se odnose na ograničavanje ili zabranu primanja paketa ili raspolaganja novcem, one se u praksi karikiraju do ekstrema. Naime, poslednjim izmenama ZIKS-a krug osnovnih prava osuđenih lica je proširen. Tako osuđeni koji su raspoređeni u V grupu imaju pravo na dve posete i dva paketa mesečno, dok je u ranijem rešenju to bilo svedeno samo na jednu posetu i jedan paket.

Vodeći se dalje iskustvima iz prakse, činjenica je da je znatan broj lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora niskog ekonomskog statusa i da zapravo ni ne dobija nikakve pakete. Takođe, u mešovitoj strukturi i neformalnoj hijerarhiji osuđenih, postojanje neispunjenih prijema paketa dozvoljava osuđenicima različite manipulacije. Zapravo, može se reći da je redovna praksa da se treći ili četvrti paket dobijaju preko drugog osuđenog, bilo da se

ista usluga naplati u nekoj transakciji ili da je stvar prinude. Otuda postaje jasno da ukoliko se osuđenom izrekne bilo koja od navedenih mera ograničavanja ili zabrane paketa, on može bez previše deranžiranja dobiti svoj paket adresiran na drugo lice.

Ograničavanje ili zabrana prijema paketa otuda postaju pre stvar ismevanja i izrugivanja ruglu nemoći penalnog sistema da adekvatno reaguje na disciplinske prestupe, nego što predstavljaju efektivni mehanizam kontrole.

Kada je u pitanju slična disciplinska mera, a koja se odnosi na raspolaganje novcem, važi sve što je ranije navedeno. Dozvoljavajući mogućnost prijema paketa, te prijema dodatnih paketa preko drugih osuđenih lica, potpuno irelevantnim čini se to što lice neće moći na kantini da kupi određene proizvode.

Konačno, kada je u pitanju oduzimanje proširenih prava iz člana 129 ZIKS-a, prethodno je pomenuto da je krug osnovnih prava već proširen, te otuda gubitak treće pose- te ili trećeg paketa suštinski ništa neće značiti osuđenom.

Nešto kompleksnija analiza odnosi se na disciplinsku meru upućivanja u samicu. Naime, članovima 15 do 19 Pravilnika o disciplinskom postupku ne precizira se dovoljno krug prava koje lice kome je izrečena navedena mera može konzumirati. Pri tome se to ne odnosi na osnovna prava, poput čitanja, pisanja i dostupnosti vode, već na poseban nivo deprivacije koji pretpostavlja boravak u samici.

Naime, vodeći se ranijim iskustvima iz prakse, boravak u samici, u pojedinim ustanovama, predviđao je da osuđeni, osim u vreme kada je dozvoljen odmor, ima uredno raspakovan krevet, bez mogućnosti da veći deo dana prespava. Zapravo, u pojedinim ustanovama praksa je išla dotle da se osuđenima iz samice iznosio dušek, osim u ono vreme koje je odgovarajućim aktom predviđeno za spavanje.

Danas je situacija u pojedinim ustanovama drugačija, a zakon i pravilnici ne ekspliciraju očekivani standard. Tako, ako posmatramo uslove kolektivnog smeštaja, gde u jednoj sobi može boraviti dvanaest do petnaest lica, a disciplinska komisija izrekne meru boravka u samici u trajanju od tri ili pet dana, ona se doživljava kao nagrada. Tome odgovara i činjenica da se primećuje odsustvo kontrole osuđenih tokom izdržavanja navedene mere, koji veći deo takve kazne prespavaju, uz sav komoditet „apartmanskog smeštaja”.

Može se zaključiti da je mera upućivanja u samicu u nekim ustanovama karikirana do ekstrema. Njeni bezbednosni efekti i uticaj na buduće ponašanje otuda su više nego marginalni. To se, pak, posebno ističe s obzirom na zakonsku mogućnost da se mera boravka u samici izrekne tokom slobodnog vremena, a što osuđenom praktično obezbeđuje mir i slobodu van gužve kolektivnog smeštaja.

Premda bi „zaštitnici prava” u ovom kontekstu verovatno na ovom mestu ranije pomenutu praksu u kojoj osuđenik nije mogao da „prespava samicu“, okarakterisali kao nehumanu, uporednopravna iskustva nude vrlo praktična rešenja u ovom smislu. Naime, preuzimajući rešenja iz zakonodavstava pojedinih država u SAD, otvara se mogućnost da osuđenom tokom izdržavanja kazne zatvora ona bude produžena u određenom trajanju, a ne dužem od trideset dana (Prison Litigation Reform Act (PLRA); 18 U.S.C. § 3624b). To se ističe u kontekstu izvršenja disciplinskih prestupa, a što bi svakako moglo nositi pozitivan bezbednosni efekat.

Tako, s obzirom na činjenicu da se mera samice može izreći samo za teže disciplinske prestupe u kao *de lege ferenda* predlog, moglo bi se naći rešenje shodno kojem se vreme boravka u samici ne računa u vreme trajanja izdržavanja kazne. Otuda bi se svakim težim disciplinskim prestupom koji povlači navedenu meru produžavalo trajanje kazne.

Ako uzmemo u obzir da je zakon predvideo da se mera boravka u samici može izreći najduže do petnaest ili trideset dana, odnosno šest meseci u toku godine, produženje ovog nivoa svakako bi se pokazalo potentnijim u odnosu na sadašnju situaciju.

S obzirom na činjenicu da samo sud može izricati krivične sankcije, odnosno da određuje dužinu izrečene kazne, pretpostavljeno rešenje zahtevalo bi angažovanje i sudije za izvršenje. Tako bi se eventualno mogla pretpostaviti posebno skraćena procesna forma u kojoj bi sudija za izvršenje, na predlog disciplinske komisije, donosio odgovarajuće rešenje, koje predstavlja dopunu postojećoj presudi. Da je to logički održivo može se posmatrati i iz pozicije svrhe kažnjavanja u kojoj predlog produženja kazne praktično predstavlja vid evaluacije ostvarenosti svrhe, gde se dokažnjavanjem koriguje prvobitna procena suda o tome šta će pozitivno delovati na osuđenog.

Zaključak

Poslednjih deceniju i po mnogo je veće angažovanje različitih interesnih centara u pogledu humanizacije uslova izdržavanja kazne zatvora u Srbiji. Helsinški odbor za humanitarno pravo OSCE (The Organization for Security and Co-operation in Europe), kao i niz nacionalnih nevladinih organizacija, ostvarili su tako značajne pomake u pogledu zaštite prava osuđenih i u prevenciji torture. Ipak, stiže se utisak da društveni realitet Republike Srbije, krivičnopravna praksa, dostupni resursi, kao i tendencije liberalizacije kaznoizvršnog sistema nose ozbiljan raskorak. O tome konačno govori i činjenica da se broj lica na izdržavanju kazne tokom proteklih godina, i pored primene alternativnih krivičnih sankcija i instituta amnestije, nije znatno promenio.

Prihvatajući nadalje statističke pokazatelje prema kojima u Republici Srbiji na 100.000 stanovnika dolazi 148 lica u zatvorima, sa popunjenošću kapaciteta od preko 109% i visokom stopom recidivizma,¹⁹ postojeća trajektorija organizacije izvršenja krivičnih sankcija svakako je pod znakom pitanja.

Segment održavanja bezbednosti posebno mesto nalazi u datom kontekstu. U tom smislu treba naglasiti da se danas u praksi često mogu čuti stavovi profesionalaca, pa i laika, prema kojima osuđeni imaju veća prava nego lica na slobodi. Dodatno, zatvori u velikom procentu postaju ustanove socijalnog staranja, koje obezbeđuju bolje uslove života nego što pojedini segmenti osuđeničke populacije imaju na slobodi.

Osvrnuvši se na predstavljena zakonska i podzakonska rešenja, može se zaključiti da postojeća situacija u Srbiji u velikoj meri vodi prenapregnutosti postojećih bezbednosnih rešenja. Neadekvatnost rešenja koja se tiču problematike upućivanja, raspoređivanja osuđenih, kao i primene disciplinskih mera, postavljaju profesionalce zaposlene u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija pred posebne izazove.

Ako navedenom dodamo činjenicu da u sadašnjim uslovima znatan broj ustanova nema dovoljno angažovanih pripadnika službe obezbeđenja, da ne postoje savremena sredstva zaštite i održavanja bezbednosti, ne treba da čudi neretka praksa da se održavanje reda u zatvorima u nekom segmentu oslanja na postupanja neformalnog osuđeničkog uređenja.

¹⁹ WPB-World Prison List (2013). Prison studies. Preuzeto sa <http://www.prisonstudies.org/country/serbia>. Pristupljeno dana 20.03.2016.

Sumirajući navedeno, kazna zatвора представља најстрожу кривичну санкцију. Према се она изриче ради ресоцијализације осуђених лица, тек обезбеђивањем високог безбедносног нивоа могуће је очекивати одређене третманске ефекте. Нажалост, чини се да доступни правни оквир не олакшава ове напоре, па у том смислу захтева и одговарајуће промене, а све у оквиру шире стратегије извршења кривичних санкција.

Literatura

- [1] Чејовић, Б. & Кулић, М. (2014). *Кривично право*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
- [2] Димовски, Д., & Костић, М. (2015). Тхе пенологијал аспект то оверцроудинг пенитенцијару систем ин тхе Републик оф Србија. *Наука, безбедност, полиција*. 20(2), 166-178.
- [3] Гргур, Г. (2016). Перцепција проблема безбедности осуђених лица на издржавању казне затвора. *Култура полуса*. ХИИИ(29), 251-267.
- [4] Webster, C., Douglas, K., Eaves, D., & Hart, S. (1997). HCR-20: Assessing risk for violence (version 2). Burnaby, British Columbia, Canada: Simon Fraser University.
- [5] WPB-World Prison List (2013). Prison studies. Preuzeto sa <http://www.prisonstudies.org/country/serbia>. Pristupljeno dana 20.03.2016.godine
- [6] Закону о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 55/2014).
- [7] Игњатовић, Ђ. (2011) Новине у праву извршења кривичних санкција Србије. У Игњатовић, Ђ. (Ур.) Казнена реакција, 35-54.
- [8] Јованић, Г. (2012). *Стандардизација поступка условног отпуста као мера заштите од рецидива*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Докторска дисертација.
- [9] Јованић, Г. (2014). Сигурност у затвору. *Специјална едукација и рехабилитација*. 13(2), 141-172
- [10] Кривични законик . Београд: Службени гласник РС, бр. 108/2014.
- [11] Мацановић, Н., & Станковић, А. (2015). Казна и награда у функцији ресоцијализације осуђених лица. *Криминалистичке теме*, (3-4), 69-77.
- [12] Николић, З. (2008). Пренасељеност српских затвора- проблеми и могуће последице. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања (ИКСИ)*. XXVII (1-2)255-263.
- [13] Петковић, Н. & Павловић, З. (2016). Неки проблеми у примени Упитника за процену ризика за осуђене на казну затвора до три године. *Темида*. Ин прес.
- [14] Правилник о дисциплинском поступку према осуђеним лицима. Београд: Службени гласник РС, бр. 79/2014.
- [15] Павловић, З. (2013). *Сексуална злоупотреба деце – криминолошки и кривичноправни аспекти*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
- [16] Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица. Београд: Службени гласник РС, бр 66/2015.
- [17] Стевановић, З. М. (2006). Искуства у примени третмана у отвореним затворима у Србији. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања (ИКСИ)*. XV(1-2), 117-142.
- [18] Радоман, М. (2001). *Савремена решења извршења краткотрајних казни затвора*. Нови Сад: Правни факултет. Докторска дисертација.
- [19] Радоман, М. (2013). *Пенологија и казнено извршно право*. Београд: Удружење правника Србије.
- [20] Давидовић, Д., Матић, О., Вукадиновић, Б. & Вучинић, Б. (1970). *Категоризација казнено-поправних домова и класификација осуђених лица у Југославији*. Београд: Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања.